

УДК 80(=163.42)“18”

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
ХОРВАТСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНО-МОВНОЇ НОРМИ
(друга чверть–кінець ХІХ ст.)**

Людмила ВАСИЛЬЄВА

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
Кафедра слов'янської філології

У статті йдеться про роль філологічних шкіл у формуванні хорватської літературно-мовної норми. Коротко аналізуються погляди на норму іллірійців, загребської філологічної школи, рієкської та задарської філологічних шкіл. Висвітлюються головні аспекти лінгвістичних поглядів на норму хорватських вуківців. Їх діяльність спричинила запровадження в Хорватії наприкінці ХІХ ст. новоштокавиці як нормативної мови хорватів.

Ключові слова: філологічна школа, мовна норма, новоштокавиця, нормативна мова.

Формування літературно-мовної норми на хорватських теренах посідає особливе місце в історії загальнолітературної мови хорватів. Хорватська загальнолітературна мова, як і інші загальнолітературні мови, що виникали і стабілізувалися в ХІХ–ХХ ст. під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, стала панівною в системі всіх наявних мовних ідіомів (діалектів, говірок), її граматична будова та словниковий склад у цей період, з огляду на авторитетність, “підпорядкували собі й нівелювали граматичну та словникову сторони ідіомів нелітературних”¹, а також існуючих літературно-мовних різновидів. Вибір основи мови, літературно-мовного різновиду, який мав стати загальнолітературним різновидом, був тісно пов'язаний з історичними, історико-культурними та історико-літературними явищами та процесами.

У першій половині ХІХ ст. боротьба за створення єдиної норми в хорватів, як і в інших південнослов'янських народів, свідчила не лише про бажання впорядкувати мову – одну з форм літературного та громадського життя, а й збагатити її, визначити всі її функції, суттєві для всіх стабільних мов (наприклад, німецької, французької, російської, польської). Це була форма боротьби за самовизначення, національну незалежність і разом з тим – за культурне об'єднання народу. У другій чверті–в середині ХІХ ст. у даному регіоні склалася така соціолінгвістична ситуація, коли розв'язання, здавалося б, суто лінгвістичних проблем давало поштовх вирішенню проблем національних та культурно-історичних.

¹ Толстой Н.И. Культурно- и литературно-исторические предпосылки образования национальных литературных языков // История и структура славянских литературных языков. Москва, 1988. С.155.

Формування загальнолітературної мови хорватів розпочалося в руслі ідей ілліризму², для національно-політичної програми якого характерні ідеї культурного та політичного об'єднання південних слов'ян та їх максимального культурного зближення. 1830–1832 рр. Людевіт Гай (1809–1872), Іван Деркос (1808–1834) та Ян Драшкович (1770–1856) висунули ідею літературного та літературно-мовного зближення з сербами як частину своєї політичної та ідеологічної програми. Ця програма передбачала й розвиток національного самоусвідомлення сербів, що проживали на території Хорватії, але основним її завданням було духовне об'єднання розділених державно-адміністративними кордонами хорватів (землі австрійської та угорської корони, османів у Боснії та Герцеговині). Вони опинилися під різним культурним впливом, особливо у сфері освіти та книгодрукування. Створення спільної з сербами (та іншими південними слов'янами) мови становило доволі складне завдання, оскільки до моменту формування хорватської нації та загальнолітературної форми мови і її норми мова хорватів уже пройшла чималий шлях розвитку.

Майже всі регіональні літературні осередки хорватів, що існували до початку XIX ст., використовували, по суті, різні літературні мови. З огляду на це її носії врешті-решт мали б визначитися в ставленні до власної літературно-мовної традиції: прийняти її, відмовитися від неї або ж вибрати середній шлях – симбіоз старого й нового. Виникла проблема вибору однієї з існуючих на початку XIX ст. мов як бази для літературної, і письменники, вчені та культурні діячі того часу щодо різних аспектів (параметрів) загальнолітературної мови стояли на роздоріжжі, оскільки зробити такий вибір для них часто було непросто. І все ж у переднаціональний період при формуванні різних літературно-мовних різновидів хорвати виношували ідею єдиної мови, яку вони намагалися створити на основі кожного з трьох хорватських діалектів – штокавського, кайкавського, чакавського. Оскільки літературна мова мала використовуватися на всіх хорватських землях, обраний як основа мови діалект обов'язково повинен був містити окремі елементи двох інших (багата літературна спадщина існувала на всіх хорватських діалектах). І кайкавський, і чакавський, і штокавський мовні різновиди заслуговували на те, щоб стати основою загальнолітературної мови хорватів. Поширення набув і так званий “тридіалектний мовний гібрид північно-західного комплексу”³ (озальського осередку – *ozaljski krug*), чи тридіалектна мова, котрий, однак, для створення єдиної норми визнаний як неперспективний⁴. Така ситуація в розвитку літературної мови була зумовлена передовсім регіональною роз'єднаністю хорватських земель протягом історії (Далмація, Дубровник, Істрія, Ліка, Славонія та північно-західні регіони з центрами у Загребі й Вараждіні).

Боротьба за вибір конкретного типу літературної мови, який визначався за різними параметрами сукупністю показників, відбувалася не лише у формі літературної полеміки й адміністративних декретів, а й шляхом конкурування різних мовних форм у літературно-публіцистичних і наукових творах. Саме у переднаціональний період

² Ілліризм – національний рух хорватів, який набув поширення в 1835–1848 рр. XIX ст. Серед його представників – іллірійців – найвизначнішими були Я. Драшкович, Ю. Оршич та Л. Гай. Навколо них групувалися представники хорватської інтелігенції: (Hrvatski narodni preporod // Hrvatski opći leksikon. Zagreb, 1996. S.377; *Moguš M.* Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1995. S.146; *Banac I.* Hrvatsko jezično pitanje. Zagreb, 1991. S.49).

³ *Vončina J.* Ozaljski jezično-književni krug // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. 10. Zagreb, 1968. S.195–205; *Vončina J.* Jezični razvoj ozaljskoga kruga // Filologija. Br. 7. Zagreb, 1973. S.203–237.

⁴ Тримовний гібрид важко піддавався нормуванню з огляду на те, що відмінності між чакавським, кайкавським та штокавським діалектами мали системний характер. Власне на матеріалі текстів озальського мовного різновиду було написано граматику Ю. Крижанича (Тобольськ, 1665).

суперництво форм з окремими okazальними чи провізорними формами досягло апогею, а затихання такого суперництва можна вважати початком функціонування єдиної загальнолітературної мови⁵.

Питання розвитку хорватської літературної мови неодноразово ставали предметом зацікавлення хорватських та інших південнослов'янських лінгвістів⁶. Попри це, чимало важливих питань, що стосуються власне моменту нормування мови хорватів як загальнолітературної, ще належним чином не розкриті або в південнослов'янському мовознавстві вважаються дискусійними⁷. Це пов'язано з тим, що загальнолітературну мову хорватів від моменту так званої Віденської угоди 1850 р. (віденської зустрічі хорватських та сербських мовознавців) в науковій славистиці тривалий час трактували вже не як окрему мову хорватської нації, а як спільну з сербами сербсько-хорватську мову (чи "сербську або хорватську" мову – тривалий час поширеною була й така назва⁸), яку, крім хорватів та сербів, використовували й інші південні слов'яни⁹. Через це порушилася хронологічна послідовність подій, пов'язаних зі створенням загальнолітературної норми на хорватських теренах, залишилися поза увагою аспекти, пов'язані з нормуванням загальнолітературної мови хорватів від 50-х до кінця 90-х років XIX ст. А пропозиції щодо формування норми, висловлені представниками хорватських філологічних шкіл, діяльність котрих припадала на другу половину XIX ст., опинилися поза інтересом наукових досліджень, оскільки виявилися осторонь шляху, яким з 1850 р. нібито розвивалася єдина загальнолітературна мова хорватів і сербів – сербсько-хорватська.

Дана розвідка має на меті висвітлити розвиток літературно-мовної норми на хорватських теренах у вказаний часовий період і звернути увагу на деякі найістотніші аспекти, зокрема на етапи оформлення норми, на дискусії, пов'язані зі ставленням мовознавців до літературно-мовної спадщини минулого і норми, з прийняттям чи неприйняттям попередніх традицій, щодо яких подекуди самі хорватські мовознавці та культурні діячі – представники хорватських філологічних шкіл – доволі часто вагалися й для вирішення котрих схилилися до компромісних рішень.

Як уже зазначалося, на початку XIX ст. багату літературну спадщину хорватів представляли три основні літературно-писемні різновиди: кайкавський, чакавський і штокавський¹⁰ (штокавський різновид у хорватів, у свою чергу, поділявся ще на ікавську та ікавську штокавицю¹¹). Літературно-мовне різноманіття – діячі хорватського національного відродження це прекрасно розуміли – не сприяло згуртуванню народу навколо єдиного культурного центру під впливом єдиної національної ідеї, а навпаки, зумовлювало існування декількох таких центрів. Тому в період національного відродження хорватам передовсім необхідно було вирішити проблему оформлення єдиної загальнолітературної мови та створення її норми. Першість у розв'язанні цього пи-

⁵ Толстой Н.И. Культурно- и литературно-исторические предпосылки образования национальных литературных языков // История и структура славянских литературных языков. С.155.

⁶ Moguš M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1995; Banac I. Hrvatsko jezično pitanje. Zagreb, 1991; Anić V. Jezik i sloboda. Zagreb, 1998; Vončina J. Preporodni jezični temelji.

⁷ Samardžija M. Hrvatsko jezikoslovlje od sedamdesetih godina XIX. Stoljeća do godine 1918 // Samardžija M. Iz triju stoljeća standardnog jezika. Zagreb, 1997. S.99–141.

⁸ Назва "хорватська або сербська мова" була запропонована для офіційного вживання в 1899 р. Т.Маретичем: Maretić T. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Predgovor. Zagreb, 1899.

⁹ Босняки-мусульмани, черногорці, певний час і словенці.

¹⁰ Толстой Н.И. Славянские региональные литературные языки и их функции в современный и донациональный период // Славянские литературные языки в донациональный период. Тезисы докладов. Москва, 1969. С.14–15.

¹¹ Літературно-писемний різновид штокавиці сербів базувався на екавиці.

тання в Хорватії традиційно надається мовній концепції іллірійців. Зазначимо, що іллірійцям першими вдалося остаточно подолати мовний бар'єр, який існував між кайкавською та іншими частинами Хорватії.

У мовних питаннях іллірійці дотримувалися слов'янофільських поглядів, характерних для багатьох діячів слов'янського відродження, в тому числі Я.Коллара та П.Й.Шафарика¹². Своєю концепцією Великої Іллірії, тобто ідеєю об'єднання південних слов'ян у єдину на слов'янському півдні державу з єдиною іллірійською мовою, іллірійці намагалися протистояти значному угорському впливові¹³. Їхня акція мала подвійне призначення: ліквідувати ізоляцію Загреба (столиці бановини Хорватії), зумовлену вживанням кайкавиці, і дати поштовх до культурного об'єднання всіх південних слов'ян. Спільною для цього об'єднання повинна була стати мова, заснована на штокавській основі з латинською графікою з діакритичними знаками. Л.Гай та його прихильники, переважно кайкавці, відмовилися від рідної говірки та власної літературної мови на користь штокавиці. При виборі діалекту вони враховували передовсім його поширеність серед усіх південних слов'ян, а не лише серед хорватів. Через те іллірійську концепцію єдиної мови не відразу підтримала більшість культурних центрів тодішньої Хорватії, і це вимагало від іллірійців певних компромісів.

Запропонована Л.Гаєм реформа правопису (1830) спочатку була розрахована на кайкавську Хорватію, але вже тоді вчений щиро бажав, щоб її прихильниками стали і "найближчі брати ...славонці, далматинці, штірійці, крайнці, каринтіїці"¹⁴. Згодом він стверджував, що "... в Іллірії може існувати лише одна справжня мова, яку не шукаємо в одному місці чи в одній державі, а в цілій великій Іллірії. Німці створили свою літературну мову з діалектів усієї Німеччини, а італійці – свої солодкі слова з діалектів усієї Італії. Наша граматика і наш словник – ціла Іллірія..."¹⁵.

Правописна реформа Л.Гая полягала в запозиченні й використанні в хорватському алфавіті діакритичних знаків для позначення більшості палатальних приголосних, які вживаються в мові: *d', ñ, ĉ, š, ž, l' g'*, сьогодні – *đ, nj, ĉ, š, ž, lj, dž*; згодом з польської була запозичена графема *ć*. Ці нововведення Л.Гая стосовно правопису, а також запровадження штокавського діалекту як основи літературно-мовного стандарту хорвати-кайкавці сприйняли з розумінням. Передумовою цього було їхнє позитивне ставлення до літературної спадщини дубровницьких письменників періоду бароко (І.Гундулича, Ю.Палмотича, І.Джурджевича), які писали на штокавському діалекті, а також те, що наприкінці XVIII–на початку XIX ст. деякі кайкавські письменники (А.Наги, Й.Джурковечкі, Ф.Стрехе) почали засвоювати правописні норми штокавської Славонії. Виникає питання: чому власне правописна реформа домінувала в наукових інтересах іллірійців?. Відповідь, мабуть, можна знайти в тому, що графіка – один із засобів "висловлювання" конкретною мовою (поряд з її звуковою формою), а також те, що графічна система, навіть в одному й тому самому типі письма (наприклад, латиниці чи кирилиці), створюється для конкретної мови.

У 30-ті роки вийшли дві важливі праці: перша – І.Деркоса (1808–1834), в якій ідеться про зв'язок усіх хорватських діалектів¹⁶, друга – Я.Драшковича (1770–1856),

¹² На іллірійців особливо сильно впливали діячі чеського відродження.

¹³ Північно-західна частина Хорватії, яка була в цей період під владою Австрії, перебувала під сильним угорським впливом: Hrvatska // Hrvatski opći leksikon. Zagreb, 1996. S.375.

¹⁴ Gaj Lj. Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopiša. Budim, 1836 // Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda. Građa za povijest književnosti Hrvatske. T.12. Zagreb, 1976. S.232.

¹⁵ Gaj Lj. Proglas. 12. prosinca 1836.

¹⁶ Derkos I. Genius patriae super dormientibus suis filiis // Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda. Građa za povijest književne Hrvatske. Knj. 13. Zagreb, 1976. S.290

яка становила політично-мовну програму, написану штокавським діалектом¹⁷. У ній зазначений діалект пропонується як основа хорватського літературно-мовного стандарту. Статистичні дані, наведені Я. Драшковичем, свідчили, що 65% всіх хорватів* розмовляло іллірійським (штокавським) діалектом¹⁸.

З огляду на те, що штокавський діалект Хорватії, Сербії, Боснії та Герцеговини й Чорногорії поділяється на три основні підрізновиди – ікавський, ікавський, екавський – щодо рефлексу давнього праслов'янського голосного "ě", перед іллірійцями, які прагнули єдиної літературної мови для всіх південних слов'ян, постало завдання вибору такого підрізновиду¹⁹. Існує декілька причин, які сприяли тому, що іллірійці обрали таким діалектом ікавицю. Перша – традиції багатой дубровницької ікавської літератури, друга – використання ікавиці та її вплив на творчість боснійських францисканців, третя – вибір ікавської говірки В. Караджичем (1787–1864) для реформування сербської літературної мови. Перевага ікавиці серед православного населення Хорватії, на думку П. Івича, стала причиною того, що іллірійці обрали її як основу хорватської літературної мови та спільної мови всіх південних слов'ян²⁰. Наведена думка є слушною, оскільки іллірійці справді опиралися нормуванню штокавиці на ікавській основі, за який виступали діячі Далмації, Славонії і Ліки. Зазначені діячі категорично не погоджувалися з ідеєю ікавської основи літературно-мовного стандарту хорватів. Але якби основою загальнолітературної мови стала ікавиця, це було б для іллірійців перешкодою на шляху здійснення ідеї єдиної іллірійської мови. Щоб подолати незгоди з прихильниками ікавиці, Л. Гай запропонував компромісну ідею, яка полягала у введенні літери "ě". Її дозволялось вимовляти відповідно до традицій власної говірки, тобто як *-ije, i, e* з тим, що перевага все ж надавалася ікавській вимові.

Першу кодифікацію мовної норми за концепцією іллірійців містить граматики 1836 р. В. Бабукича (1812–1875). Дана праця, наочно показавши готовність іллірійців до компромісу задля єдності всіх хорватів, стала в майбутньому вихідним пунктом у діяльності загребської філологічної школи. Найважливішими моментами, які виражали зазначену мовну концепцію, у граматиці були: вищезгадана літера "ě" з традиційною до фонетичних традицій вимовою, допоміжні голосні перед складотворним "r", збереження "h" в родовому відмінку множини, а також уживання старих відмінкових закінчень у штокавських парадигмах²¹. На відміну від В. Караджича, який пропонував створити на основі новоштокавської фольклорної мови нову норму, послідовно засвоєну лише на даній базі, іллірійці реалізували ідею мовної єдності південних слов'ян шляхом компромісу, не відмовляючись від неновоштокавських та нештокавських мовних елементів²². Крім зазначених особливостей, завдяки такому компромісом було збережено давню акцентуацію з неперенесеним наголосом.

Закладені іллірійцями в 30–40-х роках XIX ст. основи загальнолітературної мови хорватів мали великий вплив на подальший розвиток хорватської мови й становили

¹⁷ Drašković J. Disertacija ili razgovor grofa Janka Draškovića. Zagreb, 1832. S.297.

* До хорватів Я. Драшкович відніс православне населення Хорватії, Славонії, Військового кордону, Далмації, Боснії, Турецької Хорватії та Герцеговини.

¹⁸ Drašković J. Disertacija ili razgovor grofa Janka Draškovića. S.297.

¹⁹ З штокавських говірок східно герцеговинська та східно боснійська й зетська – ікавські; західна й славонська – ікавські, шумадійсько-воєводинська – екавська.

²⁰ Ieuih II. Српски народ и његов језик. Нови Сад, 1971. С.186–187.

²¹ Babukić V. Osnova slovnice slavjanske narčja ilirskoga. Danica ilirska. D.2. Zagreb, 1836. S.10–15.

²² Порівн. ці особливості граматики із запропонованими нововведеннями В. Караджича на парадигмі іменника *prst: persti, perstah (perstov), perstom, perste, persti, perstih, persti* – у граматиці В. Бабукича та: *prsti, prsti, prstima, prste, prsti, prstima, prstima* – у нормативній штокавиці.

першу фазу оформлення її норми. Однак не слід забувати, що єдності загальнолітературної мови та її норми хорвати досягли не відразу. Ця єдність здобувалася поступово²³. Серед діячів культури того часу існували різні погляди, як досягти єдності мовної норми, її консолідації. Ці проблеми розв'язувалися протягом другої фази формування загальнолітературної мови хорватів, яка тривала майже півстоліття. З'явилося декілька філологічних шкіл, що пропонували свої рішення для розв'язання проблем, які рух іллірійців вирішити не зміг. Однією з них керував А.Кузманич (1807–1879) у Задарі, другою – Ф.Курелац (1811–1874) у Рісці, третьою – А.Вебер-Ткалчевич (1825–1889) у Загребі. Їх ще називають задарська, рієкська та загребська школи. Четверта філологічна школа, яка зміцнила свої позиції наприкінці ХІХ ст., відома під назвою “школа хорватських вуківців”. Дискусії стосувалися передусім того, як ставитися до нештокавських проявів у мові. Йшлося передовсім про кайкавську літературно-мовну спадщину і про те, як найшвидше подолати штокавську ікавсько-ієкавську двоїстість. Потрібно було завершити реформування хорватської графіки, над чим попередньо працювали іллірійці.

Крім висвітлення діяльності філологічних шкіл щодо нормування хорватської мови в даний період, заслуговує на увагу спроба розглянути деякі важливі питання літературно-мовної політики (особливо термінології) водночас у хорватів і сербів. Розмовляючи про це у Відні з В.Караджичем та Дж.Даничичем (1825–1882), декілька відомих хорватських літераторів, серед них І.Кукулевич (1816–1889), Д.Деметер (1811–1872), І.Мажуранич (1814–1890), висловили думку, що було б непогано в майбутньому ґрунтувати побудову літературної мови на ієкавській штокавиці, яка розвинулася в хорватів і яку сформував на основі текстів народної літератури В.Караджич. Підписану з цього приводу заяву пізніше назвуть Віденською угодою 1850 р. Л.Гай до цього документу поставився скептично, а головні підписувачі з хорватського боку дуже скоро відмовилися від неї на практиці²⁴. Жодна з існуючих на той час хорватських філологічних шкіл не погодилася з таким договором, незважаючи на авторитет тих, хто його підписав. Це означало б відхід від традиції, яка вже склалася в Хорватії і полягала в тому, що літературна мова будується на основі штокавських літературних текстів, в яких траплялися неновоштокавські та нештокавські мовні елементи²⁵.

50–60-ті роки ХІХ ст. були для Хорватії періодом центричного плюралізму щодо питань норми. Задарська філологічна школа, згуртована навколо газети “*Zoga dalmatinska*” (“Зоря далматинська”) на чолі з Анте Кузманичем, виступала за використання ікавиці як основи хорватської літературної мови. Такий вибір представники школи пояснювали найбільшою поширеністю ікавиці серед хорватів. При цьому вони виходили з того, що штокавською ікавицею написані досить популярні в той час твори²⁶, що до неї близька чакавська ікавиця, в літературній нормі якої ще з часів хорватських петраркістів достатньо штокавських елементів. У ці роки з'явилися і твори славонських письменників-ікавців (А.Канижлича, М.-А.Рельковича, В.Дошена) та ікавський переклад Святого письма М.-П.Катанчича, який для називання мови штокавської ікавиці вживав термін “мова слов'яно-іллірійська боснійської вимови”.

²³ *Moguš M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1995. S.167.*

²⁴ Цікаво, що й серби не дотримувались положень угоди. Це пояснюється тим, що з сербської сторони поза грою залишилися представники всіх інших напрямів формування літературної мови, крім вуківського.

²⁵ *Moguš M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1995. S.168.*

²⁶ Вони мали на увазі твори Ф.Грабовача та А.Качича-Миошича: *Filip Grabovac “Cvit razgovora ili jezika iliričkoga aliti gvackoga (хорв.)”*; *Andrija Kačić-Miošić “Razgovor ugodni naroda slovinskoga”*.

А.Кузманич, крім вищезгаданого, висловлював думку, що такий розвиток мови, який пропонували із Загреба, загрожує хорватській автономії. Як керівник школи, яка виступала за ікавську основу літературної мови, він підтримував тісні зв'язки з приморськими, боснійськими та славонськими письменниками-ікавцями та славонськими укладачами граматик, зокрема Ігнятом Алозієм Брлічем – автором книжки “Грамматика іллірійської мови” (“Grammatik der Illyrischen Sprache”, 1833). Однак усвідомивши врешті-решт необхідність об'єднання з Загребом заради ідеї єдиної загальнолітературної мови хорватів представники задарської філологічної школи запропонували компромісне рішення: прийняти графіку Л.Гая, але в основу літературної мови хорватів покласти штокавську ікавицю. Певне наближення до Загреба відчувається й у виданні “Zora dalmatinska”, коли його редактором став І.Казначич (1845). У мові часопису з'явилися ікавські форми. Нове покоління задарської філологічної школи, згуртоване навколо газети “Narodni list” (“Народна газета”), вбачало майбутнє у зближенні Далмації з ідеями, які йшли із Загреба, та в мові Дубровника. Після визнання ікавізмів провінціалізмами штокавська ікавиця починає відмирати. У 60-ті роки XIX ст. ікавицю починають вводити в усі сфери громадського життя Далмації як мовну норму.

Представники рієкської філологічної школи перебували під впливом загальнослов'янської ідеї, згідно з якою основу літературної мови хорватів повинні становити ті елементи хорватських текстів, які є спільними для більшості слов'янських мов. У центрі дискусії представників рієкської школи з представниками загребської опинився родовий відмінок множини. Рієкці рішуче відкидали закінчення “-ah” у формах цього відмінка, яке захищали загребці, і виступали за використання в цьому відмінку архаїчних форм з нульовою морфемою (напр.: *jelen, žen, sel*). Цій проблемі Ф.Курелац, керівник рієкської школи, присвятив працю про відмінювання іменників у родовому відмінку множини (“Kako da sklanjamo imena ili greške hervatskih pisac glede sklonjovanja osobino 2. padeža množine”, 1852). Від цієї ідеї він не відмовився і через десятиріччя у своїх наступних працях (“Recimo koji”, 1860). Ф.Курелац дотримувався думки, що така форма родового відмінка множини усуває відмінність, яка відрізняє мову хорватів та сербів серед мов інших слов'ян. Деякі форми йому подобалися лише через те, що їх використовували росіяни, західні слов'яни чи словенці, деякі він знайшов у церковнослов'янській мові чи в чакавському діалекті Рієки.

Проблема родового відмінка множини в працях рієкської школи була логічним продовженням того, за що на початку своєї діяльності виступали іллірійці, тобто розрізнення відмінкових форм у множині іменникових парадигм²⁷. На відміну від цього, в сербів, як висловлювався Ф.Курелац, дані відмінки збігалися²⁸. Він виступав також за архаїчні форми теперішнього часу, наказового та умовного способу дієслів. Архаїчні й незвичні слова та форми, які вишукував Ф.Курелац, він вставляв у свою штучну й усе більше незрозумілу мову. Представники цієї школи виступали за послідовно етимологічний правопис²⁹.

Однак ні Ф.Курелац, ні його послідовники не змогли обґрунтувати свої погляди. Сам Ф.Курелац був надто слабим філологом³⁰, щоб науково довести власні ідеї, а се-

²⁷ Давальний відмінок: *jelenom, kraljem, selom, poljem, ženam*; місцевий відмінок: *jelenmi, kraljmi, poljmi, ženami*; орудний відмінок: *jelenih, kraljih, selih, polih, ženah*.

²⁸ Форми *jelenima, kraljima, selima, poljima, ženama* – давальний, місцевий та орудний відмінки множини.

²⁹ Форми *čto, počta* замість *što, pošta*.

³⁰ *Moguš M. Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Zagreb, 1995. S.173.*

ред його послідовників (часто це були учні гімназії) не було фахівців-філологів, а тим більше укладача граматик. Із представників рієкської школи виділився І.Дежман, лікар за фахом, який видав перший хорватський “Словник медичних назв” (1868). Між тим, справжнього руху філологів, який би поширював мовознавчі погляди рієкської школи, не було. З другого боку, загребська філологічна школа як основний опонент рієкської мала свою програму й своїх філологів, серед яких були й укладачі граматик, і лексикографи. Підтримала загребську школу і влада Хорватії, запровадивши, на противагу етимологічному правопису Ф.Курелаца, орфографію Л.Гая (1862). Такої конкуренції Ф.Курелац не витримав, але залишився вірним своїм поглядам до кінця діяльності.

Як природне продовження іллірійського руху загребська філологічна школа на тривалий час, принаймні декларативно, залишалася на позиціях спільної загальнолітературної мови для хорватів, сербів і словенців. Послідовників цієї школи деколи називали “ахавцями”, бо вони виступали за закінчення “-ah” у родовому відмінку множини парадигми іменників (*jelenah, ženah, selah*). Їхньою метою було здійснити нормування мови на основі логічного розвитку програми іллірійців. Програма спиралася на ієкавську штокавицю, але враховувала й те, що частина іллірійців походила з чакавського та кайкавського регіонів. Від впливу тридіалектної основи писемної мови, яка традиційно була загальнохорватською, відмовитися було неможливо. Представники цієї школи А.Вебер Ткалчевич (її керівник) та А.Шеноа (1838–1881) виступали за такі мовні елементи, зокрема закінчення іменникових парадигм, які були повністю засвоєні хорватськими літературними текстами (давальний множини *jelenom*, місцевий множини *jelenih*, орудний множини *jeleni*), тобто ті, які заради розрізняльної функції треба було прийняти в літературній мові³¹. Такі форми трапляються в творах І.Мажуранича, який повністю дотримувався положень граматики свого брата Антуна³², зокрема у творі “Смерть Смаїл-аги Ченгича”³³. Щодо форм двоїни, то Вебер Ткалчевич застерігав, що не слід їх відкидати. Форми двоїни на *-ata*, які серби змішували з множиною, потрібні мові, щоб “привабити” словенців³⁴. Правопис, запроваджений А.Вебером Ткалчевичем, був етимологічним в зв’язку з тим, що брав до уваги етимологію слів, базувався на морфо-фонологічних засадах, на відміну від вуківського фонетичного правопису³⁵.

Ф.Вебер Ткалчевич багато сил присвятив ідеї втілення в життя положень, висунутих щодо мови загребською філологічною школою. Його праці з синтаксису “Синтаксис іллірійської мови” (1862), зі словотвору та морфології “Грамматика хорватська” (1871) та інші протягом двадцяти років спрямовували освітні програми хорватських навчальних закладів³⁶. Загребська філологічна школа зробила значний внесок у розвиток нормативної термінології багатьох галузей та лексикографії. Особлива заслуга в цьому належить Б.Шулеку (1816–1895), термінологу і лексикографу, укладачеві тримовного словника наукової термінології (“Хорватсько-німецько-італійський словник”, 1874–1875), де трапляється багато вдалих термінологічних рішень,

³¹ Порівн. форми: *jelenah* замість *jelena*, остання збігається з формою родового відмінка однини; форма *ženah* замість *žena*, яка виглядає як форма називного відмінка однини.

³² *Mažuranič A Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*. 1839; *Slovnica hervatska*. 1859.

³³ І.Мажуранич послідовно вживає всі форми, описані в граматиках: *konjah, sokolovah, srdacah, gorah* та ін.

³⁴ *Tkalčević Veber A. Slovnica hervatska*. Zagreb, 1873

³⁵ Різницю між двома орфографіями можна проілюструвати прикладами: *izpasti – ispasti, sbačen – zbačen, bratja – braća*.

³⁶ *Jonke Lj. Veberove zasluge za naš književni jezik // Rad JAZU. Knj. 309. Zagreb, 1956. S.50.*

значна кількість яких використовується й у наш час. Б.Шулек також остаточно розв'язав проблему написання “ятя”³⁷.

У загребській філологічній школі розпочав філологічну діяльність В.Ягич (1838–1923), який у журналі “Književnik”(1864–1866) започаткував дискусію щодо актуальних тоді проблем правопису. В.Ягич науково обґрунтував необхідність допущення різних варіантів правопису в різних граматичних категоріях, бо чітку межу між етимологічним і фонетичним правописом провести неможливо, підтримав позицію Б.Шулека щодо “ятя”, запровадив позначення голосної фонем *r* за допомогою знака “*r*”, а не “*er*”, виступив проти вживання кінцевого приголосного “*h*” у формах родового відмінка множини парадигми іменників, чим відійшов від затверджених правописних норм А.Вебера Ткалчевича. Отож, у філологічній практиці водночас почало існувати два погляди на мову: один, який популяризувався у школах граматики Ткалчевича, другий – серед широкого загалу в журналі, який видавав В.Ягич. Становище практично не змінилося після засідання правописної комісії (1877), рішення якої були половинчастими й ще більше ускладнили правопис. Не прийнявши цих рішень правописної комісії, В.Ягич поступово віддалився від позицій загребської філологічної школи. Він став славістом європейського масштабу, і його думки щодо реформування хорватської загальнолітературної мови на базі штокавського діалекту цінували в Загребі.

Більшість ідей В.Ягича прийняли філологи нового покоління, які вийшли на наукову арену в останні десятиріччя XIX ст. і стали відомими під назвою школи хорватських вуківців. На відміну від загребської філологічної школи, яка виступала з морфо-фонологічний правопис³⁸, представники школи хорватських вуківців на чолі з Т.Маретичем (1854–1938) були прихильниками фонетичного правопису. Т.Маретича підтримав Дж.Даничич (1825–1872), що як видатний філолог караджичівської орієнтації розпочав роботу над “Словником хорватської чи сербської мови”. Дж.Даничич у “Нарисі” (“Ogledu”) про цей словник (1878) запропонував, а потім ввів замість диграфів *dj, gj, lj, nj* окремі знаки-літери, щоб точно знати, де і що в тексті треба читати як єдиний звук, а що окремо³⁹. Це було перенесення принципу кирилиці В.Караджича в латиницю⁴⁰. Виступаючи за фонетичний правопис, Т.Маретич хотів водночас довести, що такий правопис в історії хорватської мови не є новим явищем. Так, у праці “Історія хорватського правопису латинськими літерами” (1889) він, зокрема, стверджує, що хорватські письменники, створюючи азбуки за іноземними зразками, цілком не брали до уваги на глаголицю й кирилицю, а також те, що в період від Б.Сплі-

чанина (1495) до М.Яїча (1833) в Хорватії писали як-небудь, тому на основі графіки попереднього періоду сучасну будувати не можна, і це помітно на діяльності філологічних шкіл, у тому числі загребської. Однак аналіз текстів творів письменників, словників, граматик до епохи національного відродження виявив, що Т.Маретич не взяв до уваги текстів відомих письменників М.Држича, І.Гундулича, М.-П.Катанчича та ін., словники Ю.Хабделича, А.Делла-Белли, Й.Стуллі, Д.Волтича та ін., граматики Б.Кашича, А.Делла-Белли, А.Рельковича, Ф.-М.Аппендіні та ін, “...не згадує він і про

³⁷ В часописі “Neven”, а згодом у словниках, він позначає “ятъ” як *ie* в довгому складі, а *je* – в короткому.

³⁸ Поряд з окремими фонологічними рішеннями, наприклад: *diete* і *djeteta*.

³⁹ Порівн. уживання *d* і *dj* (*roden* і *djevojka*).

⁴⁰ У кирилиці розрізняються *đ* від *dj*, *џ* від *дж*, *љ* від *lj*, *њ* від *nj*.

спроби створення графем для “ятя”, наприклад, І.Белостенеца”⁴¹. В.Ягич у своїх зауваженнях щодо праці Т.Маретича, зокрема, стверджує, що Т.Маретичу залежало лише “на доведенні існування в давніх творах хорватської літератури фонетичного правопису”⁴². Все це свідчить про те, що детального дослідження вказаної проблеми в той час не було, й дискусії звелись до безпосереднього прийняття чи неприйняття фонетичного способу написання. На замовлення властей І.Броз (1852–1893) на фонетичних началах написав “Хорватський правопис” (1892), який невдовзі став обов’язковим для шкіл.

Хоча правопис І.Броза відрізнявся від правопису загребської філологічної школи, не можна стверджувати, що наведені ним правописні правила повністю переривають зв’язок з попередніми правописними традиціями хорватів, особливо до періоду національного відродження, у яких так званий “фонетичний” спосіб написання був частішим від “етимологічного”. І.Броз виробив правописні правила в основному згідно з положеннями, яких дотримувалися В.Караджич і Дж.Даничич, і лише де-не-де відступив від їхнього написання. З нових рішень щодо графематики І.Броз прийняв лише знак “ǣ” Дж.Даничича, після чого дана графема стала загальноприйнятою в хорватській графіці⁴³.

Найважливішою працею хорватських вуківців була “Грамматика і стилістика хорватської чи сербської мови” (1899) Т.Маретича. Вона втілила в життя те, що десять років перед тим вуківці розпочали в дискусії про історію хорватської латиниці. Вони стверджували, що новоштокавська літературна мова не може кодифікуватися на основі мови творів хорватських письменників другої половини ХІХ ст., бо ця мова має багато нештокавських елементів згідно з принципами загребської філологічної школи. Класична форма новоштокавиці, вважали вуківці, представлена в творах В.Караджича та Дж.Даничича, й лише на основі цього корпусу можна написати нормативну граматику і для хорватів, і для сербів, бо їхня мова єдина⁴⁴. І хоча грамматика Т.Маретича була піддана критиці і з боку В.Ягича, і А.Вебера-Ткалчевича та ін.⁴⁵, все ж вона відіграла певну роль в історії хорватської мови завдяки новому підходу та ґрунтовності в опрацюванні мовного матеріалу. Правильний опис новоштокавської мови творів В.Караджича, Дж.Даничича, а також творів усної народної творчості дав на той час найкращий та найповніший огляд новоштокавиці як системи. Це зміцнило новоштокавський діалект як основу нормативної мови хорватів. Ексклюзивний мовний корпус граматики був повністю уніфікований з органічним новоштокавським діалектом, який був єдиним зразком мовної правильності. Крім того, він відповідав тогочасним вимогам впливової німецької школи молодогограматиків, які трактували мову як колективну власність, розвиток котрої відбувається за внутрішніми законами. Усе, що не було за походженням штокавським, зазнавало більшої чи меншої критики молодогограматиків. Утвердження ідей філологічної школи вуківців завершив словник хорватської мови, над яким розпочав роботу І.Броз, а закінчив її (1901) Ф.Івекович (1835–1914). Основу цієї лексикографічної праці становив “Сербський словник”

⁴¹ *Moguš M., Vončina J. Latinica u Hrvata // Radovi zavoda za slavensku filologiju. Knj. 11. Zagreb, 1969. S.61–81; Vončina J. Preporodni jezični temelji. Zagreb, 1993. S.129.*

⁴² *Jagić V. Izabrani kraći spisi. Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol. Zagreb, 1948. S.485.*

⁴³ Цей знак критикували за незграбність, і багато поколінь хорватських письменників ігнорували його, пишучи *gj*.

⁴⁴ *Maretić T. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Predgovor. Zagreb, 1899.*

⁴⁵ Найгостріше граматику критикував А.Радич в журналі “Obzor” та в подальших своїх працях, вважаючи її нехорватською. Див.: *Radić A. O hrvatskom književnom jeziku. Sabrana djela. Knj.15. Zagreb, 1937. S.11–12.*

В.Караджича (1852)⁴⁶. Так, на завершальному етапі нормування загальнолітературної мови хорватів у неї було внесено новоштокавський мовний корпус, що сприяв життєвості концепції хорватських вуківців, підтримуваних й ідеєю тодішньої влади, про існування єдиної мови одного народу з різними назвами⁴⁷.

Таким чином, на становлення й оформлення загальнолітературної мови хорватів та її норми в XIX ст. великий вплив мали хорватські філологічні школи. Першими мовний бар'єр між кайкавською Хорватією та іншими регіонами цієї країни подолали іллірійці. Їхня концепція загальнолітературної мови, тісно пов'язана з концепцією Великої Іллірії, передбачала нормування мови на штокавській ієкавській основі й будувалася на компромісах в ім'я культурної єдності всіх південних слов'ян. У пошуках шляхів побудови мовної норми на основі штокавської ієкавиці Л.Гай та його послідовники опиралися на утверджені раніше зразки мови хорватської дубровницької літератури, твори пізніх боснійських францисканців з використанням неновоштокавського та нештокавського мовного матеріалу. Мета іллірійців об'єднати всіх південних слов'ян під іллірійською назвою на основі єдиної мовної норми здійснилася лише частково – серби й словенці не прийняли змінену штокавицю, збагачену елементами інших діалектів.

Головні положення програми іллірійців стали вихідним пунктом діяльності загребської філологічної школи, що теж виходила з принципів нормування мови з використанням нештокавських і неновоштокавських елементів. Ця школа займає важливе місце і в створенні єдиної термінологічної бази хорватської мови. Ідеї “загребців” знову відродилися в XX ст. насамперед у творчості хорватських письменників, які в своїх творах надалі використовували елементи літературно-мовних різновидів на базі трьох діалектів.

Хоча висловлені представниками задарської і рієкської шкіл пропозиції щодо нормування хорватської мови, які ґрунтувалися на розрізненні форм іменникових парадигм, етимологічному правописі і поверненні до архаїчних форм, не були втілені в життя, вони поставили багато важливих питань у зв'язку з подальшою побудовою мовної норми. Шукаючи відповіді на ці питання, філологи післяіллірійського періоду повинні були чітко визначити свою позицію щодо норми й постійно перевіряти життєвість своєї програми.

Віденська угода 1850 р., з якою традиційно пов'язують створення єдиної сербсько-хорватської мови, насправді мала декларативний характер і в побудові літературної мови хорватів (а також сербів і словенців) та її норми важливої ролі не відіграла. Ця спільна сербсько-хорватська мова і норма сформувалася в Хорватії набагато пізніше – лише через півстоліття, коли представники школи хорватських вуківців, керуючись лінгвістичними ідеями молодогограматиків, які висували на перший план розвиток мови за внутрішніми законами, утвердили новоштокавський діалект як основу нормативної мови хорватів, акцентуючи при цьому на нормативній новоштокавиці як єдиній недоторканій і правильній базі літературної мови.

⁴⁶ Словник критикували за односторонню концепцію, тобто за те, що він, хоча й називався словником хорватської мови, не містив найуживаніших хорватських слів, а також лексики творів хорватських письменників другої половини XIX ст. Див. про це: *Jagić V. Izabrani kraći spisi. Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol. Zagreb, 1948. S.548–571.*

⁴⁷ Термін “сербсько-хорватська” мова вперше використав Перо Будмані 1867 р.: *Budmani P. Grammatica della lingua serbo-croata. Wien, 1867.*

**PECULIARITIES OF THE FORMATION
OF CROATIAN LITERARY LANGUAGE NORM
(second quarter–end of XIX)**

Lyudmyla VASYLYEVA

L'viv Ivan Franko National University
1, Universytets'ka Str., L'viv, 79000
The Chair of Slavonic Philology

The role of philological schools in the formation of Croatian literary language norm is considered in the article. The views of Illirians, Zagreb philology school, Rijeka and Zadar philology schools on the norm are briefly analyzed. The main aspects of linguistic approaches to the norm of members of Croatian Vuk school are shown. Due to their activity New Shtokavian was introduced in Croatia in the late 19th century as a normative language of Croatians.

Key words: philology schools, language norm, New Shtokavian, normative language.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2001
Прийнята до друку 17.04.2001